

شب قدر شب حلقه اتصال با قلب قدر

حجت الاسلام والمسلمین میرتقی قادری*

مقدمه

از میان برجسته‌ترین ویژگی‌ها و خصایص قدسی و ملکوتی لیالی قدر، نزول دفعی قرآن، تقدیر مقدرات، برتر بودن شب قدر از هزار شب، پنهان بودن حقیقت قدر، نزول ملائک و آمرزش گناهان است که به آن منزلت و شرافت خاص داده است. شب قدر، پیوند آسمانیان (ملائکه الله) و زمینیان، خاکیان اهل قدر با واسطه فیض الهی و قلب قدر حضرت ولی عصر علیه السلام است. فهم صحیح و چگونگی این اتصال در صورتی امکان پذیر می‌شود که همه آیات و روایاتی که مستقیم یا غیرمستقیم بر چنین معنایی دلالت دارد، در کنار هم بررسی و سپس تفسیر و تطبیق شود. از این رو در این نوشتار با تأمل در این دسته از آیات و روایات، نکاتی را که با یک دیگر ارتباط منطقی دارد و فهم هر کدام به فهم دیگری مربوط است تحلیل و بررسی می‌شود:

۱. شرافت و منزلت شب قدر

عظمت، شرافت و منزلت شب قدر تا آنجاست که خداوند عزوجل در آیه اول سوره قدر خطاب به سید المرسلین، نبی گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم در اسرار آمیز بودن شب قدر فرموده است: «وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ^۱؛ و تو چه دانی که شب قدر چیست؟». هم‌چنین در آیه چهارم، شب قدر را از هزار شب که مساوی با هشتاد سال است، بهتر دانسته و فرموده است: «لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ^۲؛ شب قدر از هزار ماه بهتر است».

* استاد سطح عالی حوزه علمیه قم و مبلغ نخبه دفتر تبلیغات اسلامی.

۱. قدر: ۲.

۲. قدر: ۳.

۲. نزول قرآن در شب قدر

در آیاتی که به شب قدر پرداخته‌اند، مشخص نشده کدام شب از شب‌های سال دارای چنین فضیلت برجسته، پر معنا و اسرار آمیزی است؛ اما با بررسی آیه اول سوره قدر: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلِهِ الْقَدْرِ؛ ما قرآن را در شب قدر نازل کردیم»، آیه ۱۸۵ سوره بقره: «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ؛ ماه رمضان، ماهی است که قرآن در آن نازل شده است» و آیه سوم سوره دخان: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ؛ ما آن را در شبی پر برکت نازل کردیم» گویای آن است که قرآن در شب قدر نازل شده است.

۳. نزول دفعی قرآن در شب قدر

آنچه در این آیات مبنی بر نزول قرآن بر قلب پیامبر مکرم اسلام ﷺ بیان شده است، منافاتی با این حقیقت تاریخی و قرآنی ندارد که نزول قرآن از شب ۲۷ رجب و هم‌زمان با بعثت پیامبر ﷺ بوده است؛ زیرا مقصود از نزول قرآن در شب قدر، نزول دفعی و صورت ملکوتی و یک‌پارچه قرآن است، نه نزول تدریجی و تنزل یافته آن در قالب حروف و کلمات که طی ۲۳ سال رسالت پیامبر اکرم ﷺ به تناسب زمان و مکان بر قلب آن حضرت نازل شده است. با تدبر در آیات مربوط به نزول قرآن در شب قدر و استفاده از تعبیر انزال در مقابل تنزیل و تفاوت این دو واژه با یک دیگر، می‌توان دریافت قرآن یک بار در شب قدر^۱ به صورت دفعی نازل شده و سپس در طی ۲۳ سال رسالت پیامبر اکرم ﷺ به صورت تدریجی بر آن حضرت نازل شده است؛ زیرا «تنزیل» در لغت به معنای چیزی است که به صورت تدریجی و پراکنده به وجود می‌آید، اما «انزال» مفهوم وسیعی دارد که هم نزول تدریجی و هم دفعی را در بر می‌گیرد.

۴. شرافت شب قدر به نزول قرآن و فرشتگان

آنچه موجب شرافت یافتن شب قدر نسبت به همه شب‌های سال می‌شود، و به آن قدر و منزلت می‌بخشد و عیار معنوی و قدسی آن را بالا می‌برد، نزول قرآن در این شب مبارک است که نص قرآن نیز بر آن دلالت می‌کند: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلِهِ الْقَدْرِ؛ ما قرآن را در شب قدر نازل کردیم». نزول ملائکه‌الله نیز در این شب، موجب شرافت آن شده است: «تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَ الرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أُمَّرٍ؛ در آن شب، فرشتگان و روح به اذن پروردگارشان برای انجام [دادن] هر کاری فرود آیند».

۱. دخان: ۳: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ» و بقره: ۱۸۵: «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ».

۵. استمرار شب قدر تا قیامت

اگر چه با رحلت پیامبر گرامی اسلام ﷺ نزول دفعی و تدریجی قرآن پایان یافته است، «شب قدر» تا قیامت استمرار دارد؛ زیرا نزول ملائک در شب قدر در آیه ۴ سوره قدر با فعل مضارع «تنزل» که دلالت بر استمرار دارد، بیان شده است: «تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ». امام علی علیه السلام نیز درباره این استمرار فرموده است: «إِنَّ لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي كُلِّ سَنَةٍ وَإِنَّهُ يُنْزَلُ فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ أَمْرُ السَّنَةِ وَإِنَّ لِدَلِكَ الْأَمْرَ وَلَا بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؛^۱ شب قدر در هر سال است. در این شب امور همه سال [و تقدیر و سرنوشتها] فرو فرستاده می شود. پس از درگذشت پیامبر ﷺ نیز این شب، صاحبانی دارد...». بنابراین نزول ملائک در شب قدر با رحلت پیامبر ﷺ متوقف نشده است؛ بلکه تا قیامت استمرار خواهد داشت و در شب قدر بر قلب انسان کامل، امام عصر علیه السلام فرود می آید.

۶. نزول ملائکه بر قلب انسان کامل

همان گونه که بستر و محل فرود فرشتگان در زمان حیات رسول خدا ﷺ، قلب مطهر و نورانی آن حضرت بود، ملائک پس از رحلت آن حضرت بر قلب انسان کامل و زنده فرود خواهند آمد. انسان کامل که در تراز رسول خدا ﷺ است و قابلیت و ظرفیت روحی شبیه به آن حضرت دارد، فردی غیر از اهل بیت علیهم السلام آن حضرت نیست که دارای مقام قدسی اند. امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه مبارکه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ» فرموده است: «اللَّيْلَةُ فَاطِمَةُ وَالْقَدْرُ اللَّهُ فَمَنْ عَرَفَ فَاطِمَةَ حَقَّ مَعْرِفَتِهَا فَقَدْ أَدْرَكَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ وَإِنَّمَا سُمِّيَتْ فَاطِمَةَ لِأَنَّ الْخَلْقَ فَطَمُوا عَنْ مَعْرِفَتِهَا؛^۲ لیلۃ، فاطمه علیها السلام است و قدر، الله است و آن جناب [یعنی حضرت فاطمه علیها السلام] بدین جهت فاطمه نامیده شده است که خلائق از معرفت او بریده شده اند».

از امام باقر علیه السلام نیز درباره شب قدر سؤال شد: «آیا شما می دانید که لیلۃ القدر کدام شب است؟». حضرت فرمود: «كَيْفَ لَا نَعْرِفُ لَيْلَةَ الْقَدْرِ وَالْمَلَائِكَةُ يَطُوفُونَ بِنَا فِيهَا؛^۳ چگونه ندانیم و حال آن که در شب قدر فرشتگان برگرد ما طواف می کنند».

ملائک جز بر انسان کامل بعد از پیامبر ﷺ، که اهل بیت آن حضرت هستند، نازل نخواهند شد. از همین روست که امام باقر علیه السلام به شیعیان سفارش کرده با استاد به شب قدر بر حقانیت

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۲۴۷.

۲. فرات بن ابراهیم کوفی، تفسیر فرات کوفی، ص ۵۸۱.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۴، ص ۱۳.

ائمہ علیہ السلام احتجاج کنند:

يَا مَعْشَرَ الشَّيْعَةِ خَاصِمُوا بِسُورَةِ (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ) تَفْلُجُوا فَوَ اللَّهُ إِنَّهَا لِحِجَّةُ
اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلَى الْخَلْقِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَإِنَّهَا لَسَيِّدَةُ دِينِكُمْ وَإِنَّهَا لَغَايَةُ
عِلْمِنَا؛^۱ ای گروه شیعیان! به وسیله سوره قدر با مخالفان مناظره کنید تا غالب شوید.
به خدا قسم! آن سوره بعد از پیامبر اکرم ﷺ حجت خداوند تبارک و تعالی بر بندگان
است و آن، بزرگ دین شما و نهایت علم ماست.

۷. امام عصر علیه السلام، انسان کامل

از آنجا که در عصر غیبت انسان کامل حی که از چنین ظرفیت روحی برخوردار باشد و
قلبش محل فرود فرشتگان قرار بگیرد، کسی جز حضرت ولی عصر علیه السلام نیست؛ پس شب قدر،
شب ولایت و اتصال آسمانیان (ملائکه الله) و محل فرود آنان بر قلب پاک و مطهر آن حضرت
است. از همین روست که امام صادق علیه السلام به نقل از پدر بزرگوار خویش فرموده است:

قَرَأَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ علیه السلام (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ) وَعِنْدَهُ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ علیه السلام
فَقَالَ لَهُ الْحُسَيْنُ علیه السلام يَا أَبَتَاهُ كَأَنَّ بَهَا مِنْ فَيْكِ حَلَاوَةٌ فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَإِنِّي إِنِّي
أَعْلَمُ فِيهَا مَا لَا تَعْلَمُ إِنَّهَا لَمَّا نَزَلَتْ بُعِثَ إِلَيَّ جَدُّكَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَرَأَهَا عَلَيَّ ثُمَّ صَرَبَ
عَلَى كَتِفِي الْأَيْمَنِ وَقَالَ يَا أَخِي وَوَصِيِّي وَوَلِيَّ أُمَّتِي بَعْدِي وَحَزْبَ أَعْدَائِي إِلَى يَوْمِ
يُوعَثُونَ هَذِهِ السُّورَةَ لَكَ مِنْ بَعْدِي وَلَوْلَدِكَ مِنْ بَعْدِكَ أَنَّ جَبْرِيْلَ أَخِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ
أَحَدَتْ إِلَيَّ أَحْدَاثَ أُمَّتِي فِي سُنَّتِهَا وَإِنَّهُ لِيَحْدُثُ ذَلِكَ إِلَيْكَ كَأَحْدَاثِ التُّبُوَّةِ وَلَهَا نُورٌ
سَاطِعٌ فِي قَلْبِكَ وَقُلُوبِ أَوْصِيَائِكَ إِلَى مَطْلَعِ فَجْرِ الْقَائِمِ علیه السلام؛^۲ علی علیه السلام سوره «إِنَّا
أَنْزَلْنَاهُ» را می خواند و فرزندانش، حسن و حسین علیه السلام در نزد او بودند. حسین علیه السلام به
پدر عرض کرد: ای پدر! وقتی تو این سوره را می خوانی، شیرینی و حلاوت دیگری از
آن حس می شود. علی علیه السلام فرمود: ای فرزند پیامبر و فرزند من! من از این سوره چیزی
می دانم که تو [اکنون] نمی دانی. چون این سوره فرود آمد، جد تو پیامبر صلی الله علیه و آله مرا
خواست. وقتی نزد او رفتم، سوره را خواند. آن گاه دست خویش به روی شانه راست من
نهاد و فرمود: ای برادر و وصی من و ای ولی امت من پس از من و ای جنگنده بی امان

۱. همان، ج ۲۵، ص ۷۲.

۲. سید هاشم بن سلیمان بحرانی، البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۷۱۳.

با دشمنان من... این سوره پس از من، از آن توست و پس از تو، از آن دو فرزند توست. جبرئیل که در میان فرشتگان او برادر من است، حوادث یک سال امت مرا [در شب قدر] به من خبر می‌دهد. پس از من این اخبار را به تو خواهد داد و این سوره در قلب تو و قلب اوصیای تو همواره نوری تابناک خواهد افشاند تا به هنگام طلوع سپیده‌دمان ظهور قائم عجل الله فرجه.

از امام هادی علیه السلام نیز نقل شده است که امیر مؤمنان علی علیه السلام به ابن عباس فرمود: **إِنَّ لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي كُلِّ سَنَةٍ وَإِنَّهُ يُنَزَّلُ فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ أَمْرُ السَّنَةِ وَلِذَلِكَ الْأَمْرُ وَلَا تَلَاةَ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَا وَ أَحَدَ عَشَرَ مِنْ صَلْبِي أُمَّةٌ مُّحَدَّثُونَ**؛^۱ همانا شب قدر در هر سال است و در آن شب، امر یک سال فرو می‌آید و آن امر بعد از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله صاحبانی دارد. من و یازده نفر از فرزندانم، امامانی هستیم که فرشتگان با ما سخن می‌گویند. در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز نقل شده است که به اصحابش فرمود: **«آمِنُوا بِلَيْلَةِ الْقَدْرِ إِنَّهَا تَكُونُ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَ لِوَلَدِهِ الْأَحَدَ عَشَرَ مِنْ بَعْدِي**؛^۲ به شب قدر ایمان بیاورید. آن شب [بعد از من] از آن علی بن ابی طالب و یازده فرزندش است».

۸. مأموریت فرشتگان در شب قدر

فرشتگان که در شب قدر بر حضرت صاحب الامر علیه السلام فرود می‌آیند، دو مأموریت دارند. مأموریت اول آن‌ها این است که دسته دسته از آغاز شب تا طلوع فجر بر قلب عصاره خلقت و مظهر اسماء الحسنی، حضرت ولی عصر علیه السلام فرود می‌آیند و از نزدیک به آن حضرت سلام می‌کنند: **«سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ**» و معنای سخن خداوند به ملائکه هنگام اعتراض آنان از سجده بر آدم علیه السلام را می‌فهمند:

وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ؛^۳ و چون پروردگار تو به فرشتگان گفت من در زمین جانشینی خواهم گماشت [فرشتگان] گفتند آیا در آن کسی را می‌گماری که در آن فساد انگیزد و خون‌ها بریزد و حال آن‌که ما با ستایش تو [تو را] تنزیه می‌کنیم و به تقدیست می‌پردازیم؟ فرمود: من

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۶۹۹.

۲. همان، ص ۷۰۰.

۳. بقره: ۳۰.

چیزی می‌دانم که شما نمی‌دانید.

مأموریت دیگر آن‌ها، عرضه مقدرات و سرنوشت یک ساله همه انسان‌ها به حضرت صاحب‌الامر علیه‌السلام است؛ زیرا خداوند در آیه ۴ سوره قدر فرموده است: «تَنْزِلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ». علامه طباطبائی در معنای «امر» گفته است: «من کل امر»، یعنی ملائکه و روح در آن شب به اذن پروردگارش نازل می‌شوند، به دلیل تدبیر امری از امور عالم یا هر امری که پروردگار اذن آن را بدهد.^۱ در تفسیر برهان نیز آمده است: «فرشتگان برای تقدیر و تعیین سرنوشت‌ها و آوردن خیر و برکتی در آن شب نازل می‌شوند».^۲

داود بن فرقد نیز نقل می‌کند: از امام صادق علیه‌السلام درباره آیات سوره قدر سؤال کردم، فرمود: «آنچه باید از این سال تا سال آینده بشود، از مرگ یا تولد [و مانند آن] مقدراتش نازل می‌شود». به ایشان عرض کردم: «بر چه کسی؟» فرمود:

إِلَى مَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ إِنَّ النَّاسَ فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ فِي صَلَاةٍ وَدُعَاءٍ وَمَسْأَلَةٍ وَصَاحِبِ هَذَا الْأَمْرِ فِي شُغْلِ تَنْزِيلِ الْمَلَائِكَةِ إِلَيْهِ بِأُمُورِ السَّنَةِ مِنْ غُرُوبِ الشَّمْسِ إِلَى طُلُوعِهَا مِنْ كُلِّ أَمْرٍ سَلَامٌ هِيَ لَهُ إِلَى أَنْ يَطْلُعَ الْفَجْرُ؛^۳ گمان داری بر چه کسی نازل شود؟ مردم در آن شب همگی مشغول‌اند و در حال نماز یا دعا و مسئلت از خدا هستند و صاحب این امر در این شب، کارش این است که ملائکه بر ایشان نازل می‌شوند برای افاضه امور سال از هر امری؛ از زمان غروب خورشید تا طلوع مجدد آن و برای ایشان سلامت است تا آن هنگام که فجر طلوع کند.

بنا بر این آیات و روایات، از آنجا که امام عصر علیه‌السلام در جایگاه خلافت الهی قرار دارد، انسان کامل و عصاره عالم هستی است. خداوند امور را در هر سال و در موقعیت شب قدر بر امام آن زمان جاری می‌کند؛ یعنی امور کل عالم از ابتدا تا انتها به دست قدرت ایشان است و کسی که صاحب امر باشد، در واقع مالک و مدبّر امور از جانب خداوند نیز است. امام صادق علیه‌السلام ضمن روایتی ذیل آیه ۴ سوره دخان^۴ فرموده است:

تِلْكَ لَيْلَةُ الْقَدْرِ يُكْتَبُ فِيهَا وَفْدُ الْحَاجِّ وَ مَا يَكُونُ فِيهَا مِنْ طَاعَةٍ أَوْ مَعْصِيَةٍ أَوْ مَوْتٍ أَوْ

۱. سید محمدحسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲۰، ص ۳۳۲.

۲. سید هاشم بن سلیمان بحرانی، البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۷۰۴.

۳. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ص ۲۲.

۴. «فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ».

حَيَاةٍ وَيُحَدِّثُ اللَّهُ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مَا يَشَاءُ ثُمَّ يُلْقِيهِ إِلَى صَاحِبِ الْأَرْضِ؛^۱ در شب قدر است که گروه حج گزاران تقدیر می شود و هم چنین هر طاعت و معصیت و مرگ و زندگی که در آن سال اتفاق می افتد. خداوند در شب و روز قدر آنچه را که مشیت اوست، تقدیر می کند، سپس به دست صاحب زمین می رساند.

راوی از حضرت سؤال کرده است: «صاحب زمین کیست؟» امام علیه السلام فرموده است: «صاحب شما، امام زمان تان». بنابراین هم زمان با نزول فرشتگان بر حضرت صاحب الامر علیه السلام، زمینیان (اهل قدر) و روزه داران با استفاده از معنویت و نورانیت شب قدر و با انابه و استغاثه، از حق تعالی درخواست می کنند تا زمینه ارتباط و اتصال آنان با حضرت صاحب الامر علیه السلام برایشان فراهم شود تا بهترین تقدیر یک ساله برایشان رقم بخورد و به امضا برسد.

مقاله را با این شعر زیبا به پایان می رسانیم:

شب های احیا در فراق تو گذر شد	عمرم تباه است و ز هجر تو سپر شد
ای روضه خوان و یوسف زهرا کجایی	آقا بیا روزم شب و شب هم سحر شد
از اول ماه خدا یاد تو هستم	اما چرا این ناله هایم بی اثر شد
آقا اجازه شب شب قدر است و روضه	از کوفه تا کرب و بلا خاکم به سر شد
مولای دین رفت و جسارت ها شروع شد	در سینه هاشان بغض مولا پرثمر شد
اما امان از روضه ای که خون تو گری	آقا اسارت رفت و زینب در خطر شد
بی تو چه سخت است از سروسرنیزه گفتن	مولا بیا چون یک سه ساله در به در شد
طشت طلا و خیزرانها بر حسینت	بزم شراب و دختری غرق نظر شد
این بار در شام و پلیدی های بسیار	گوید رقیه ای پدر وقت سفر شد
مولا حلالم کن ولی ای صاحب من	چشمان زهرا مادرت از گریه تر شد ^۲

۱. محمد بن حسن صفار، بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد، ج ۱، ص ۲۲۰.

۲. محمد مهدی عبد الهی.

فهرست منابع

۱. بحرانی، سید هاشم بن سلیمان، البرهان فی تفسیر القرآن، چاپ اول، قم: مؤسسه البعثة، ۱۴۱۵ق.
۲. صفار، محمد بن حسن، بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد علیهم السلام، تصحیح محسن کوچه باغی، چاپ دوم، قم: مکتبه آیت الله المرعشی النجفی، ۱۴۰۴ق.
۳. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ دوم، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ق.
۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چاپ اول، قم: دارالحدیث، ۱۴۲۹ق.
۵. کوفی، فرات بن ابراهیم، تفسیر فرات کوفی، تحقیق محمد کاظم، چاپ اول، تهران: وزارت الثقافة و الإرشاد الإسلامی، ۱۴۱۰ق.
۶. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.